

A propósito de un mito literario: Florbela Espanca

CONCEPCIÓN DELGADO CORRAL*

As nosas relacións coa cultura portuguesa son máis das que nun principio podería parecer. «Brigantino» é unha palabra moi usada en Portugal cando nos referimos aos membros da Familia Ducal (despois Real) dos Braganças. Esta palabra úsase en Portugal como variante de «bragantino» nas seguintes acepcións:

-Brigantino, sustantivo masculino, o mesmo que bragança, no sentido de natural de Bragança.

-Tamén se usan as formas bragança, bragança ou bragancês, adxectivos relativos a Bragança.

Vila Viçosa, vila natal de Florbela Espanca, é ás veces designada por Vila Brigantina pola razón de ser a sede da súa corte. Saudamos aos «Amigos de Vila Viçosa» desexando que o intercambio non fiquese reducido a Anuario e Revista senón que esperamos polas súas aportacións artísticas, literarias ou críticas.

Florbela da Alma da Conceição Espanca, filla xunto co seu irmán Apeles dunha relación extramatrimonial consentida, nace en Vila Viçosa en 1894. Vive unha infancia feliz rodeada polo pai que lle concede canto solicita e coa solícita atención da súa madrastra Mariana que a considera unha verdadeira filla na vila ducal dos Bragança, chea de ambiente polas visitas dos reis. Os seus primeiros estudos fainos na cidade natal, trasladándose a Évora para os estudos liceais. Foi unha das poucas mulleres que asistían á facultade de dereito na universidade de Lisboa. Desde moi cedo sentiuse inclinada para a literatura e cando apenas tiña nove anos escribe o seu primeiro poema.

Tamén desde cedo experimenta doenzas físicas e psíquicas que lle ocasionaron unha certa inseguridade psicolóxica. Florbela é a eterna procuradora de algo que nunca encontra e isto maniféstase a nivel literario e na súa vida afectiva, chegando a casar tres veces sen encontrar o grande amor que procurara. Muller fóra do seu tempo, moi adiantada, atreveuse a casar polo civil, a vestir saia-pantalón á moda de París, e a asistir a unha facultade de dereito que no seu tempo era vista como cousa de homes. Loitou con forza para poder publicar algún libro e quixo ser recoñecida pola crítica do seu tempo, cousa que non chegou a conseguir en vida. Será a partir da súa morte, moi lentamente, cando se empece a valorar a súa poesía mais non a partir da súa obra, senón a partir da súa vida de muller aparte do seu tempo, orixinándose así a súa mitificación; Florbela será un mito persoal aínda que non se lea a súa obra.

Desde moi cedo Florbela maniféstase virada para a literatura e así cando a penas tiña 9 anos escribe a súa primeira poesía coñecida titulada «A vida e a morte». A primeira experiencia en prosa é o relato «Mamá», escrito catro anos máis tarde. Casada con Alberto Moutinho inicia a produción do caderno *Trocando Olhares*,¹ entrando no período máis

* Concepción Delgado Corral, betanceira, é Doutora en Filoloxía pola Universidade de Santiago de Compostela e Catedrática de Lingua e Literatura Galega do Instituto "Francisco Aguiar" de Betanzos.

¹ *Trocando Olhares* é un caderno no que Florbela escribe os seus poemas e algúns contos. De aquí saíran varios proxectos de libros como *A minha Terra*, *O meu Amor*, *O livro d'Ele*.

productivo da súa vida. Publicou en vida dous libros de poemas, o *Livro de Mágoas* en 1919 e o *Livro de Soror Saudade* en 1923. Non chegou a ver publicado o seu terceiro libro *Charneca em flor*, do que xa revisara as probas para a imprensa e que aparecería a comezos de 1931.

Comezou a súa produción poética cultivando a cuadra, estrofa popular que respondía a un tipo de poesía tamén popular. Pouco a pouco vai introducindo o soneto e xa os libros *Livro de Soror Saudade* e *Charneca em Flor* están constituídos por sonetos.

Os tres libros de poemas representan épocas diferentes, aínda que próximas, cada unha cun determinado clima vivencial e con características distintas. O *Livro de Mágoas* é un libro de mágoas e dores que por veces expresa o sentimento de saudade dun tempo pasado feliz. A nota dominante é a insatisfacción do «eu» e a visión negativa do mesmo. O amor só aparece en dous sonetos «Amiga» e «Oração de joelhos». No *Livro de Soror Saudade* predomina a temática amorosa, dominando o gosto de amar e de vivir para amar. *Charneca em Flor* é a culminación da exaltación dos sentidos, do canto da vida e do amor.

Florbela cultivou tamén a prosa en dous libros de contos *O Dominó Preto* e *As Máscaras do Destino* e no *Diário do último ano*, obras que tampouco chegou a ver publicadas. Comezou cedo a facer contos mais recoñeceu que era sobre todo poeta e así se dedicou por enteiro á poesía. Nunha segunda etapa, a partir de 1927, afirma que gusta máis da prosa que da poesía, que os portugueses están cansados de versos e ela de os facer. Se non fose polo impulso de Battelli² que a levou a dedicarse de novo á poesía, seguramente tería escrito máis obras en prosa.

Proba de que gostaba moito do xénero epistolar, son as numerosas cartas que escribiu. As súas cartas teñen un carácter de creación literaria que moitas veces as fai aparecer como fermosas alén de ser un importante documento sobre a súa vida e a súa época. As cartas pertencen a diversos momentos da súa vida e manifestan os seus problemas, desexos e posicións perante a vida e a arte. Unha boa parte da súa biografía énos mostrada por ela mesma, coa súa visión persoal e subxectiva, o amor polos seus, principalmente polo pai e polo irmán; as súas frustracións amorosas e artísticas, a súa dor polas críticas á súa vida, a súa soedade sen remedio. As cartas están cheas de vida mais tamén de literatura.

Florbela, amante das linguas, chegou a utilizar varias. Daba clases de inglés na academia montada co seu primeiro marido Alberto Moutinho. Afirma coñecer o español, lingua da que fixo unha tradución. Manifesta gostar moito do italiano, lingua que chegará a coñecer mellor cando establece relacións con Guido Battelli. A que mellor coñecía era a lingua francesa, facendo traducións de obras francesas para o portugués para a Livraria Civilização na Biblioteca Lar.

En toda a obra florbeliana aparece a idea do autodescoñecemento como un grande problema. O «eu» fala das diferentes personalidades que tivo, e sente saudade delas. Sá-Carneiro afirmou: «*Morro a mingua, de excesso*». O mesmo acontece con Florbela, en palabras de José Régio: «*O mal de Florbela foi ser ela de mais para uma só*»³. É isto un sentimento característico de varios poetas, entre os que tamén están Fernando Pessoa: a sensación de ser dous ou máis xunto coa sensación de ser algo impersoal. Florbela coinci-

² En 1930 Florbela inicia correspondencia con Guido Battelli, profesor rexente do Curso de História da Literatura Italiana da Facultade de Letras da Universidade de Coimbra, a quen agradece a tradución dos seus versos para o italiano. Battelli interésase na publicación do libro *Charneca em Flor*.

³ In *Revista Alentejana*, número especial, dedicado a Florbela. Decembro 1964.

de sobre todo con Sá-Carneiro na sensación de dispersión, de despersonalización e de impersonalidade.

Florbela como muller representa a emancipación intelectual e moral nun tempo en que as mulleres estaban discriminadas. Foi unha das poucas mulleres que frecuentaban o Liceo e a Facultade de Dereito, convivindo e compartindo cos compañeiros as mesmas aspiracións, ante o asombro da sociedade do seu tempo. Florbela era diferente da maioría das mulleres do seu tempo, en gustos, en estudos, no traballo... Era consciente da súa diferenza fronte ás outras mulleres, mais ser diferente non era para ela un desconsolo senón un orgullo. Parece non sentirse inferior en modo algún aos homes, e sin embargo, é consciente da súa dependencia económica deles. Depende do pai, mesmo despois de casada co primeiro marido, e posteriormente dependerá dos outros dous maridos. A situación de discriminación da muller, que non se podía realizar nun traballo como o home, a súa dependencia económica con respecto a estes, a súa falta de liberdade e o feito de estar exposta sempre ás críticas da sociedade, fan que, unha vez, Florbela chegue a desexar ser home:

Ah, ser homem, é um belo impossível trancar-me um caminho por onde eu quisesse passar!⁴.

Florbela séntese superior ás outras mulleres do seu tempo mais dependendo sempre do home. Foi un exemplo de emancipación ao acceder aos cursos superiores e a unha carreira universitaria, cousas que ata esa altura estaban vedadas á muller, enfrontándose a unha sociedade que se opoñía ás novas liberdades. Da súa obra literaria non podía vivir polas dificultades de publicar. Florbela vivía nun medio cheo de preconceptos contra ela e non chegou a ter nunca diñeiro propio, algo que era importante para realizarse como muller e como poeta. O su desexo de ter un automóbil, que manifesta en carta a Battelli, nunca o verá realizado como si o viu Virginia Woolf:

Se eu tivesse um automóvel... mas as poetisas sobretudo as ilustres, as grandes, fizeram voto de pobreza, como o seu S. Francisco de Assis, principalmente as poetisas que são freiras e não têm nada... têm apenas a estrada, a estrada larga da fantasia, as asas que desdenham as estradas e que cortam os espaços sem fim⁵.

As circunstancias materiais e os preconceptos da sociedade do seu tempo fóronlle adversos e aínda así se manifestou distinta, independente e apaixonada, cousa que a situou enfronte desa sociedade.

Como literata nunca formou parte de ningún grupo literario e por suposto non estivo na órbita dos autores de «Orpheu» e a súa obra non alcanzou en vida a resonancia suficiente nin tan siquera puido chegar a ver publicada. Con todo, é unha das grandes poetas portuguesas exitosa cultivadora do soneto na tradición de Camões, Bocage e Antero.

A vida e a obra de Florbela deron orixe ao nacemento dun mito feminino, caso único na literatura portuguesa e equiparábel ao mito de Anto. As diferentes metamorfoses do «eu» que aparecen na poesía, as distintas máscaras dos contos e aspectos da súa vida orixinan a formación dunha figura de ficción que oscila entre variadas personalidades, mais que se caracteriza sobre todo por representar a charneca alentexana e por ser unha muller sensual, insaciábel no amor. A maior parte dos críticos coincide en que a súa obra se define pola «feminilidade», chegando a afirmarse que Florbela é muller antes de outra cousa, ocultan-

⁴ Ed. de Rui Guedes. Vol.V, p.186.

⁵ Ed. cit., vol. VI, p.164.

do o seu aspecto de artista. O que ten de positivo ser equiparada a un home na formación dun mito⁶, leva tamén consigo o perigo que Florbela padeceu, de case nunca ser considerada como autora, poeta ou narradora, dunha obra literaria digna de ser estudada. Suscitaba interese máis como «personaxe», e como personaxe que levaba consigo o escándalo, que como artista. Nesta mitificación hai moito máis de negativo que de positivo. Fálase da muller sensual e insaciábel, mais case nunca da muller-poeta que tratou de encontrar canles de expresión poética propias, igualando ou superando a moitos homes. Florbela quixo ser muller e artista, e a súa afirmación de muller contribuíu ao pouco interese que lle recoñeceu a crítica contemporánea portuguesa. A obra florbeliana, nunca ben recoñecida aínda, ten experimentado diversas consideracións e promovido polémicas máis por causas morais que por motivos puramente literarios, por ter sido considerada a obra dunha muller «aparte» máis que a obra dunha artista. Felizmente hoxe están poñéndose as bases para o seu recoñecemento pleno, ao que contribúe en grande maneira a crítica estranxeira e en particular a crítica brasileira.

⁶Foi equiparada na formación do mito ao grande poeta António Nobre, coñecido por Anto.